

Ölüm: Yolun sonu mu, yeni bir yol mu?

Yrd. Doç. Dr. Can Ceylan

1973 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1997 yılında ODTÜ İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nde tamamladı. Bu tez çalışmasını, Mevlânâ'dan Önce ve Sonra Mesnevî adlı kitap olarak yayınladı. Doktora çalışmasını Yeditepe Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde yaptı ve doktora tezini Dergâh'tan Akamemi'ye Rifâilîlik ve Kenan Rifâî isimli kitap olarak yayınladı. Değişik tarihlerde ebru sanatı ve klasik Türk Müziği alanlarında yurt içinde ve yurt dışında kişisel sergi, atölye ve konser çalışmaları oldu. Stratejik Düşünce Dergisi ve Yeni Şafak Gazetesi başta olmak üzere değişik gazete ve dergilerde yorum ve değerlendirmeler yazmaktadır. Çalışma alanları din antropolojisi, siyaset sosyolojisi, kültürel çalışmalar ve sivil toplumdur. Halen Medipol Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi olarak görev yapan Ceylan, evlidir ve 2 çocuk babasıdır.

Toplumun nabzını her an ölçmekte olan edebiyatçılar, içinde yaşadıkları toplumun kültürünü de kelimelere dökken kişiler olarak önemli bir rol oynar. "Edebiyat, insanoğlunun toplumsal etkilere verdiği cevabın sosyolojik bir barometresidir" (1). İşte Anadolu insanının İslami akidelerle yoğrulmuş kültür yapısının anlam katmanlarına hâkim şairlerden biri olan Necip Fazıl, ölümü şu beyitle özetlemiştir (2). "*Ölüm ölene bayram, bayramda sevinmek var / Oh ne güzel, bayramda tahta ata binmek var.*"

Mezarlıkların ıssız, soğuk ve kimine göre ürkütücü görsel imajıyla bilincimize yerleşmiş olan ölüm, hem kendisi hem de çağrıştırdığı diğer kavramlar dikkate alındığında genelde olumsuz bir anlama sahiptir. Ölümün bu olumsuzluğu, dilimizdeki bazı deyimlere de yansımıştır. İstenmedik bir durumla karşılaşıldığında ümidi kaybetmemek gerektiğini vurgulamak için "ölüm yok ya ucunda" deriz. Çaresiz olmadığımızı anlatmak için "biz daha ölmedik" ifadesini kullanırız. Evet, çareler tükenmediyse ölüm uzaktadır. Demek ki, ölüm söz konusu ise elden bir şey gelmez. Yine edebiyatımızın en büyük isimlerinden biri olan Yahya Kemal, bu gerçeği şu çok bilinen beyitiyle anlatır: "*Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakit çok geç; / Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç!*" (3)

Yahya Kemal bu beyiti ile ayrıca ölümün

kaçınılmazlığını anlatır. Aynı duyguları kendi yorumuyla ifade ederken Aşık Veysel, ölümü dünya hanının iki kapısından biri olarak anlatır. Onun derin anlam dünyasında yaşadığımız hayat, doğum kapısından girilip ölüm kapısına gece gündüz gitmektir. Edebiyatçıların, sanatçıların, müzisyenlerin değinmeden edemedikleri ölüm teması, hem psikolojik hem de sosyal hayatın iki temel unsurundan biridir. Doğumla var olduğumuz dünyada, ölümle yok oluruz. Ancak bu, mutlak bir "yok oluş" değildir. "Olmak" ve "ölmek" o kadar yakın ve iç içedir ki, bir olana, bir de ölene çare yoktur.

Ölüme İki Bakış: Doğu ve Batı

Ölümün olumsuz çağrışımının ağırlıklı sebebi, Batı'nın en güçlü kültür araçlarından biri olan sinemada tabut, mezar, mezarlık gibi ölümün alt kavramlarının olumsuz mesaj aracı olarak kullanılmasıdır. Bunların üstüne hortlak, zombi gibi kavramlar da eklenince, Batı'nın ölüme nasıl baktığı ve bu bakışı tüm dünyaya nasıl yaydığı anlaşılır. Hollywood yapımı filmlerdeki cenaze sahnelerinde, insanlar -üzgün olsun ya da olmasın- siyah kıyafetler giyer, siyah gözlükler takar. Kadınlar başlarını siyah örtülerle kapatır, yüzlerini de yine siyah tüllerle örter. Tabut bir kuyuya indirilircesine iplerle mezara konur ve cenazeye katılanlar, rahibin söylediği sözleri dinlemekten başka bir şey yapmaz. Türk-İslam kültüründe ise cenaze, mevtanın yakınları tarafından insan boyunu aşmayan bir derinliğe

yerleştirilir. Kefenlenmiş olan ölü toprağa bırakılırken üzerine tahtalar konur, onun da üzeri toprakla örtülür. Topluca okunan duaların ardından toprak, hayatın ve canlılığın kaynağı olan su dökülerek ıslatılır.

Ancak Batı'nın, Doğu'nun ölüme bakışını idrak etmesini beklemek beyhude bir uğraştır. İki kültürün ortak bir zeminde buluşması neredeyse imkânsızdır. Zira örneğin Batı sinemasında dolunayda zombiler mezarlarından, Drakula tabutundan çıkarken ve insanlar kurt adama dönüşürken, Doğu'da ve özellikle İslam kültüründe dolunayın dini açıdan birçok sembolik anlamları vardır. İslam Peygamberi, "*Taleal Bedrû Aleyna*" ilahisinden hatırlanacağı gibi birçok şiirde, karanlık geceleri aydınlatan dolunaya benzetilir. Bizler İstanbul'da dolunay varken Heybeli'de mehtaba çıkarız. Arada böyle bir fark varken, Batı'nın ölümü, Hz. Mevlana gibi bir düğün gecesi ve sevgililerin kavuşma vesilesi olarak görmesi mümkün değildir.

Ölüm: Son Durak mı, Aktarma İstasyonu mu?

Ölümün "mutlak son" olması Batının bakış açısıdır. Çünkü ölüm, yaşanıp sonra da anlatılabilen bir tecrübe değildir. Ölen kişi, geride bıraktıklarının gözünde bir bilinmeze gider. Yine Yahya Kemal'e kulak verirek, bu ikilemi *Sessiz Gemi* adlı şiirinde şöyle ele alır:

Fotoğraf: Dr. Mine Hanoğlu

*Artık demir almak günü gelmişse
zamandan,
Meçhûle giden bir gemi kalkar bu
limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır
yol.
Sallanmaz o kalkışta ne bir mendil, ne
de bir kol.
(...)
Birçok gidenin her biri memnun ki
yerinden.
Birçok seneler geçti, dönen yok
seferinden (4).*

Geride kalanlar, ayrılığın verdiği hüznle üzgündür. Onlar için ölen kişi bilinmeze gider. Bilinmeyen de korkutur. Ama giden kişinin bilinmeze gitmek gibi bir endişesi ve korkusu yoktur. Ölmeden önce ölmekten korkmak yaşayanlara has bir duygudur. Doğuş ile gelinen bu dünyadan ölüm ile ayrılık vardır. Ayrıca gidilen yer, geri dönülmeyecek kadar güzeldir. Cumhuriyet tarihimizin önde gelen kadın mütefekkirlerinden Semiha Ayverdi'nin, ölümünden kısa bir süre önce ağır hasta iken sevenlerine şunları söylediği anlatılır: *"Sabah kalkıp yatak odasından nasıl salona geldiysem, ölünce de bir odadan başka bir odaya geçeceğim. Hepsi bu."*

Türk-İslam kültüründe ölüme bu kadar vakur bir şekilde yaklaşmanın sebeplerinden biri *"Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz. Nasıl ölürseniz öyle haşrolur-*

sunuz" mealindeki hadis-i şeriftir. Ölüm korkulacak bir şey değildir. Bilakis güzel bir hayat yaşanırsa, güzel bir tecrübe olacağına olan inanç, kültür kodlarına, ölümün korkulacak değil aksine âdeta heyecanla beklenen bir şey olarak geçmesine imkân vermiştir.

"Her nefis ölümü tadacaktır" (Ankebut/57, Âl-i İmran/185) mealindeki ayet-i kerimede ölümün, tadına bakılan bir yiyeceğe benzetilmesine, yaşanacak bir tecrübe olduğunu ama yokluğa gidilen bir hadise olmadığını anlatır. Bu anlamda ölüm bir son değil adeta dünya hayatındaki sınavları başarıyla geçen bir öğrencinin mezuniyet töreni ve cenaze merasimi de onu tebrik etmeye gelenlerin katıldığı bir kutlamadır.

Ölümdeki Güzel Sanatlar

Hayatın en önemli gerçeklerinden biri olan ölümün, hassas ruhlara sahip sanatçılar tarafından ele alınmaması ve onların sanatlarından yansımaması düşünülemez. Bugün tarihî eser özelliğine sahip mimari yapıların çoğu, yaşadıkları dönemde toplumda önemli yeri olan kişiler için yapılmış mezarlardır. Dünyanın harikaları arasında kabul edilen ve günümüzün gelişmiş teknolojisi ile inşası yüzyıllar süreceği tahmin edilen Mısır Piramitleri bunun en önemli örneğidir. Ancak ölümün güzel sanatlardaki yansımaları sadece devasa eserlerde değildir.

Ölümün olumsuz çağrışımının ağırlıklı sebebi, Batı'nın en güçlü kültür araçlarından biri olan sinemada tabut, mezar, mezarlık gibi ölümün alt kavramlarının olumsuz mesaj aracı olarak kullanılmasıdır. Hollywood yapımı filmlerdeki cenaze sahnelerinde, insanlar üzgün olsun ya da olmasın siyah kıyafetler giyer, siyah gözlükler takar. Kadınlar ise başlarını siyah örtülerle kapatır, yüzlerini de yine siyah tüllerle örter. Tabut bir kuyuya indirilmesine iplerle mezara konulur ve cenazeye katılanlar rahibin söylediği sözleri dinlemekten başka bir şey yapmaz.

Müslüman bir toplulukta okunan dualar, cenaze namazı ritüelindeki helalleşmeler, cenazenin camiden mezarlığa eller üstünde ya da kalabalık bir araç konvoyu ile götürülmesi, sosyal hayattaki birlik ve beraberlik duygusunun bir dışa vurumu ve yeniden tazelenmesidir. Cenaze evindeki ikramlar ve okunan dualar ve bunların “yedisi”, “kırkı”, “elli ikisi” ve “seneyi devriyesi” olarak bilinen aralıklarla tekrar edilmesi bu paylaşım ve sosyal destek duygusunun örnekleridir.

Mezar Taşları

Ölüm, güzel sanatlarda estetik değeri yüksek eserler vermek için âdeta mazeret ve vesile olarak algılanmıştır. Abidevi mezar taşları yapılmış ve bu taşlar üzerine harika hüsnü hatlar yazılmıştır. Devrin önde gelen hattatları tarafından yazılan hatlar kullanılarak yapılmış olan mezar taşları, buldukları mezarlıkları adeta bir açık hava sanat galerisi haline getirmektedir. Bu mezar taşları, defnedilen kişilerin bu dünyada bıraktıkları birer işaret gibidir. Yaptığı meslekten kadın ya da erkek olduğuna dair birçok bilgi, mezar taşındaki yazıları okumadan bile belli olur. O kadar ki, bir mezara bakıp öldüğünde hamile olan ve bu yüzen bebeğiyle gömülen bir kadını bile görmek mümkündür. Ya da genç yaşta hayatını kaybeden bir kadının yaşadıklarını mezar taşından anlayabiliriz.

Bu mezar taşları, yapıldıkları dönemin sanat tarihi açısından da birer vesika gibidir. Osmanlı mezar taşları uzmanı Prof. Dr. Edhem Eldem, *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm Ritüelleri* adlı eserinde, her bir mezar taşını, mezarın sahibinin yaşamış olduğu topluma bir sanat eseri şekline sokularak sunulmuş bir kimlik kartı olduğunu anlatır (5). Bu mezar taşlarını çok azımız okuyabiliyoruz. Sanki alfabeyi değiştirdiğimizde ölüme bakışımız da değişti. Mezar taşlarındaki yazılar okunmaz hale getirilirken adeta ölüm de hem bireysel hem de sosyal hayatımızdan çıkarıldı. Ölüm, hayatımızdan uzaklaştırıldı, hayatla olan bağı koparıldı sanki. Kim bilir belki bu yüzden ölümü hayatın dışında bir şey, hayatın mutlak sonu olan bir hadise olarak görüyoruz. Ama

biz insanlar dışındaki diğer canlılar için mezarlıkta da mezar taşlarında da hayat devam etmektedir.

Cenaze Salâsı

Ölümdeki bir diğer sanat da, bir mahallede ölüm olduğunu insanlara ilan eden ve mahalle sakinlerini cenazeye davet eden salâdır. Kendine özgü bir musiki ile ve Osmanlı coğrafyasına has bir makam olan Hüseyinî makamında okunması gelenek olan salâlar, kültürümüzün ölüme verdiği derin anlamı kulaklarımıza hitaben anlatan birer sanat eserleridir. Müslüman bir ailenin çocuğu olarak doğan bir bebeğin kulağına okunan ezanla başlayan dünya hayatı, benzer bir musiki ile sona ermektedir. Göz açıp kapayınca geçtiği ifade edilen dünya hayatı, ilk ezan ile son salâ arasında yaşanmaktadır. Necip Fazıl, salâlar için şunları yazmıştır: “Ölürken aynı ahenk, salâ sesinden sızan / Kulağıma doğduğum günde okunan ezan” (6).

Servi Ağaçları

Müslüman mezarlıklarındaki en belirgin sembollerden biri de servi ağaçlarıdır. Uzaktan bakınca, birer minare ya da birer “elif” harfi gibi göklere yükselen servi ağaçları, estetik görünüşleriyle kabristanlara ayrı bir güzellik katarlar. Ancak servilerin kabristanlara dikilmesinin sebebi, sadece estetik görüntüleri ve Allah'ı sembolize eden “elif” harfine benzemeleri değildir. Mezarlıklardan özellikle yağışlı havalarda gelen nahoş kokular, Batı kültüründe mezarlıkların şehrin dışına yapılmasına sebep olmuştur. Ancak Müslüman mezarlıklarının mahalle arasında bile bulunmasına

İmkân veren sebeplerden biri de servi ağaçlarıdır. Servi ağaçları, dikildikleri toprağı dezenfekte etme ve etrafa güzel koku verme özelliğine sahiptir. Bu yüzden servi ağaçları mezarlıklarda tercih edilmiştir. Ama mezarlıklardaki servi ağaçları, gövdelerinde biriktirdikleri maddeler sebebiyle mobilya ve müzik enstrümanı yapımında tercih edilmez.

Ölüm: Hem Ayrılık, Hem Buluşma

Ölüm olgusunun toplumsal hayattaki yansımaları cenaze merasimleridir. Cenaze merasimleri, toplumsal hayatta önemli yeri olan ritüellerin başında gelir. Ritüel, ona sebep olan şeyin hikâyesinin her seferinde yeniden oluşturulduğu süreçtir. Cenazeler de ölüm olgusunun hikâyelerinin sözel ve görsel olarak yazıldığı ritüellerdir. Sosyal antropolojik alan çalışmalarının en önemli veri kaynaklarından biri olan ritüeller, cenaze merasimlerinin sosyal işlevlerini ortaya koyar. Doğum, düğün ile birlikte üç önemli ritüelden biri sayabileceğimiz cenaze merasiminin hem ölen kişi, yani mevta, hem de onun yakınları ve tanıyanları açısından işlevleri vardır. Mevta için anlamı, mensup olduğu dinin akidelerine göre gömülmektir.

Aile açısından bakılırsa yapılan cenaze merasimi, mevtanın ailesi ve yakınları açısından sosyal çevre tarafından paylaşılmasını ifade eder. Ölen kişinin bu dünyadan ayrılması üzerine gerçekleşen cenaze ritüelleri, geri kalanların da bir araya gelmesi, ayrılığın aksine toplanma ortamı sağlar. Cenaze sonrası sözlü hafızada yaşamaya devam eden cenaze ritüeli, hatırlanıp tekrar tekrar konuşulduğunda mevtanın anılması için bir ortam sağlar. Anadolu kültüründe böyle bir durum, yâd edilen kişinin “rahmet istemesi” olarak tanımlanır. Yani fiziken öldüğü bilinen kişi, sosyal anlamda adeta hayattaymış gibi hâlâ bir şeyler istiyor gibi kabul edilir.

Sosyal çevreye mensup olan kişiler, hayattayken birçok paylaşımında buldukları kişinin, öldükten sonra oluşan yokluğunda hem ailesinde hem de kendilerinin de dâhil olduğu muhitte sebep olduğu bu boşluğu doldurma görevini üstlenirler. Ölüm hakkındaki olumsuz düşünceler, ölenin arkasından söylenen güzel sözler ile giderilmeye çalışılır. Müslüman bir topluluk söz konusu ise okunan dualar, cenaze namazı ritüelindeki helalleşmeler, cenazenin camiden mezarlığa eller üstünde ya da kalabalık bir araç konvoyu ile götürülmesi, sosyal hayattaki birlik ve beraberlik duygusunun bir dış vurumu ve yeniden tazelenmesidir. Cenaze evindeki ikramlar ve okunan dualar ve bunların “yedisi”, “kırkı”, “elli ikisi” ve “seneyi devriyesi” olarak bilinen aralıklarla tekrar edilmesi bu paylaşım ve sosyal destek duygusunun örnekleridir.

Sosyal çevre açısından bakıldığında, cenaze ritüelinin içeriği (yapıldığı mekân, yapılan ikram, katılanların çokluğu ve katılanların sosyal statüleri) mevtanın hayatken sahip olduğu çevresini ve sosyal statüsünü de ortaya koymaktadır. Bunun yanında mezarın mimari yapısı, bu statünün sembolik olarak devam etmesini sağlar. Mezarın bulunduğu mezarlığın bilinirliğinden bu mezarlıktaki mezar yerlerinin fiyatlarına, mezarın tek mi yoksa aile kabristanı olup olmamasına kadar bu sosyal statü hakkında birçok sembolik mesaj vardır.

Belli bir sosyal çevre veya muhitin ötesinde, toplumun büyük bir kesimine ya da tamamına mal olmuş kişilerin mezarları ise anıt mezar olacak kadar büyük öneme sahip olabilir. Devlet adamlarının cenazelerinin kalabalığı, bu kişilerin siyasi takipçileri için her zaman bir gurur kaynağı olur. Hatta hayattayken ne kadar sevildiğinin cenazesinin kalabalığından anlaşılacağı düşünülür. Ayrıca medyatik anlamda tanınan kişilerin cenazelerine ve ölüm yıl dönümlerinde mezarları başında yapılan anma törenlerine katılımın azlığı veya çokluğu, toplumun ilgisinin ne kadar kalıcı olduğunu ve vefa hissini toplumdaki yerini görmek açısından önemli kabul edilir.

Devlet adamlarının ve medyatik kişilerin cenazelerinin ve mezarlarının yanında, halkın manevi olarak değer verdiği ve saygı duyduğu kişilerin mezarları, bu kişilerin ölümlerinden sonra da anılmasını sebep olur ve hatta tarihe mal olduklarını gösterir. Her ne kadar amacının hatta dini akidelerin dışına çıkacak kadar abartılsa da, bu kişiler için yapılan türbeler ve bu türbelere yapılan ziyaretler, ölümün ölen kişinin sosyal statüsü üzerinden birleştirici bir işlevi yerine getirdiğini de gösterir. Ölümün yaptığı özellikle Batı kaynaklı olumsuz çağrışımların aksine, bu tür birleştirici birçok işleve de sahip olması, Philippe Aries’in tabiriyle “evcilleştirilmiş ölüm” olarak nitelendirilebilir (7). Ölümün bu gibi ritüellerle yaşanması, bir gün aynı akıbetle karşılaşacağına inanan insanlara sosyal açıdan metanet ve vakar hissi verir.

Kabristanlar Şehir İçinde

Bu dünyadan bedenen ayrılanların ebedî istirahatgâhi olarak da adlandırılan mezarlıklar, ölümün dünya hayatının kaçınılmaz bir gerçeği olduğunu gösteren bir işlevi yerine getirmektedir. Aynı kabristanda bulunan sayısız mezarın bazıları yüzlerce yıl önce vefat eden kişilere aitken, birkaç adım ötede henüz toprağı taze bir mezar bulunabilir. Bu tarihsel zaman farkını mezar taşlarından okuyan herkes, ölümün mezarlıkların üzerinden zaman boyutunu ortadan kaldıran birleştirici rolüne şahit olabilir.

Türk-İslam mimarine has bir uygulama

ile kendi yaptırdıkları camilerin bahçesinde ayrılan hazirelerde medfun olan kişiler vardır. İstanbul başta olmak üzere Bursa’dan Trabzon’a, Üsküp’ten Konya ve Elazığ’a, Erzurum’dan Musul ve Halep’e kadar eski Osmanlı şehirlerinde görmeye alışık olduğumuz hazireler, mahalle camisinin avlusunda, o mahallede bulunan evlerin hemen yanı başındadır. Bu hazirelerin yanı sıra İstanbul’daki Karacaahmet, Eyüp, Kanlıca ve Aşçıyan gibi şehrin merkezinde ve en güzel yerleri tercih edilerek yapılmış olan kabristanlar, ölenlerle hayatta olanların birlikteliklerine devam ettikleri yerlerdir.

Ölümlle Gelen Şeref: Şehitlik

Ölüm, bencilliğin ve nefsi arzuların aşılması, diğerkâmlığın en üst seviyesinde yüce bir dava için; başta Allah ve din olmak üzere, bu davanın sosyokültürel zeminleri olan vatan ve namus uğruna olduğunda, ölen için hem toplum nazârında hem de Allah’ın indinde bir şerefe vesiledir. Tüm yollar ve çareler denenip elden başka bir şey gelmediği durumlarda son çare olarak tercih edilen ölüm, bu yüzden yüce bir şeref vesilesidir. Böylesine şerefli ölümlle ulaşılan şehitlik mertebesi, İslam inancında bir insanın kendi iradesi ile ulaşacağı en yüksek mertebedir. Ayet-i kerime ile sabittir ki, bu makama ulaşanlar ölmüş değildir. *“Allah yolunda öldürülenlere, ‘ölüler’ demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız.”* (Bakara Suresi, 154) mealindeki ayette belirtilen bu husus, ölümün ölen için bir şeref olmasının ve ardında bıraktıkları için de bu ölümden duydukları gönül rahatlığının kaynağıdır. Ölümlle ilgili sözlerimizi, yine Necip Fazıl’ın bir şiirinde yaptığı bir tespit ve sorduğu bir soruyla bitirelim: *“Ölüm güzel şey; budur perde ardından haber / Hiç güzel olmasaydı ölür müydü Peygamber?”* (8)

Kaynaklar

1) Alan Swingewood (2004). *“Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Yaklaşımlar”*, (Ed. Köksal Alver), Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, Ankara., s.83

2) Necip Fazıl Kısakürek (1991). *Çile. Büyük Doğu Yayınları, İstanbul. s.146*

3) Yahya Kemâl Beyatlı (2013). *Kendi Gök Kubbemiz, Kubbealtı Yayınları, İstanbul. s.-53*

4) Yahya Kemâl Beyatlı (2013). *Kendi Gök Kubbemiz, Kubbealtı Yayınları, İstanbul. s.-51*

5) Edhem Eldem (2005). *İstanbul’da Ölüm: Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri. Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul*

6) Necip Fazıl Kısakürek (1991). *Çile. Büyük Doğu Yayınları, İstanbul. s. 140*

7) Philippe Aries (1991). *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları. (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). Gece Yayınları, Ankara.*

8) Necip Fazıl Kısakürek (1991). *Çile. Büyük Doğu Yayınları, İstanbul. s.151*